

A naturalista Móricz Zsigmond

MÓRICZ ZSIGMOND írói egyéniségében talán az a legszembe-
tűnőbb, mennyire hű maradt önmagához, kezdeti látásmód-
jához és stílusához. Alig van írónk, aki mondanivalójának,
életszemléletének, emberlátásának lényegét illetően ennyire nem
fejlődött volna, mint éppen ő, noha a világháború nagy katasztró-
fája ugyancsak megrázta körülötte a magyar életet. Ennek a vi-
harnak a madara azonban nem ő lett — pedig a háború előtti iro-
dalomnak kétségkívül ő volt a legmagyarabb alakja — hanem a
sokkal „nyugatosabb“ Szabó Dezső, épen az *Elsodort faluban*. De
míg Szabó Dezső valósággal mitikus figurává dagasztotta a magyar
parasztot és új faji romantikát indított útnak, Móricz Zsigmond
rendíthetetlenül mondta tovább kezdeti mondanivalóját a magyar
népi és úri világról. Nemcsak az újabb parasztromantika nem „fer-
tőzte meg“, hanem — és ezt talán felesleges is említenünk — az
akkori európai spirituális ébredés sem hagyott nyomot az írásain.

Ez a makacsság nem abból ered, hogy Móricz nem akart okulni,
vagy tanulni, hanem egyszerűen abból, hogy olyasvalamit akart
mondani — az életről és emberekről — ami *belső tudás* volt nála.
Unos úntalan halljuk, hogy Móricz „kitűnő megfigyelő“ volt, sőt
némi gúnyal, arról is értesítenek a bennfentesek, hogy tenger-
nyi noteszébe még tengernyi adatot hordott össze a magyar élet
gazdag tenyészetéből. Mégis azt mondom, hogy Móricz végső mon-
danivalója nem *megfigyelésből* ered, hanem *tudásból* és ebben a
tekintetben épolyan makacsul magát megmutató, néhány alapvető
„rögeszménél“ maradó író, mint akár Ady Endre:

De hát mit *tud* Móricz Zsigmond? Ha erre a kérdésre meg-
akarunk felelni, legjobb, ha „Életem regénye“ c. munkáját vesz-
szük a kezünkbe, mert ebben a könyvében sok mindent — mer-
ném mondani: *mindent* — *elárul magáról*, pedig csak életének első
tíz évéről van benne szó (nem szólva bizonyos elkerülhetetlenül
kinálkozó és későbbi életkörülményeit érintő betoldásokról). Ez az
első tíz év azonban eltörölhetetlen képeket vésett a lelkébe és amit
Móricz később annyi változatban, de mégis annyi lényegbeli egyfor-
masággal fog mondani az életről és emberekről, annak gyökerei ide-
nyúlnak, ennek a tíz évnek az élménytalanjába.

Tudjuk, hogy Móricz apja paraszti származású volt, az író tehát — apai részről — népi sarj, de olyan népi sarj, akinek az apja nem akart megmaradni *népnek*, *parasztnak*, hanem ki akart szakadni ebből a világból. A kiszakadással viszont mindig sebek járnak és ez óvatosságra inthet az íróval szemben, mert hátha ezek a sebek mindörökre gyógyíthatatlanul fájtak és az író — akaratlan gátlás következtében — sohasem tudta megbocsátani a falunak kietlen gyerekeveit. Igaz, a sebek fájtak is — maga vallja, hogy az embergyűlöletet itt tanulta meg, a paraszti rokonok közt — de ne higgyük, hogy Móriczot a soha meg nem gyógyult sebek mérge fűtötte. Másról van itt szó, nem régi sebekről, arról, hogy Móricz itt tanulta meg, amiről fentebb azt mondtuk, hogy *belső tudás nála*. Itt tanulta meg — persze, az apai vér sugalmazására is — hogy az élet és az emberek a szó erkölcsi értelmében mozdíthatatlanok és változhatatlanok.

Móricz a paraszti világ áthághatatlan falait tolja elénk: itt vagy a szegénységébe gebed bele az ember, vagy a gazdagságába. Ha szegény — és Móriczék azok voltak — akkor a fogát vicsorogatja, hiába persze, de egyre sorvasztóbb dühvel. Ha pedig gazdag, akkor a háját és gögjét hizlalja, azt a pogány gögöt, amelyről azt mondja az író, hogy olyanok tőle az emberek, mint a komor bálványfák. Igen, bálványfák: érzés, irgalom, belátás nem virágozik ki rajtuk, nem teremnek efféle lelki gyümölcsöt. Érzéketlenek, mintha az élet megfellebbezhetetlen akaratát teljesítenék: konoknak, szívósnak és lelketlennek kell lenniök, nem szabad jöttányit sem engedniök se a rangból, se a méltóságból, se a vagyonból, egyáltalán abból a hierarchikus rendből, amely pontosan meghúzza a nincstelen és a módos közt a kínai falat. A falu nem tűri meg sem a kis senkik — a *kódisosok*, az *ajja nép* — lázadását, de a módosak *urizálását* sem. Gögből annyit szedhet magára egy-egy zsiros gazda, hogy akár rá is avasodik, de másfajta ruhadarabot, mint a megszokottat — nem, mert ez azt jelentené, hogy *szökni akar*, vagyis valami *jobbat akar*.

Ezek az emberek, éppen az amoralitásuk miatt — egy életelvet védenek, a minőség ellen védekeznek, azért számít annyit a „van“, és a „nincs“. És ez természetes is! Az úgynevezett ösztönember — és az író szemében mindnyájan azok vagyunk — csak szerezni, birtokolni akar, mert a *gyarapodás biztonságot jelent, megmaradhatást az ösztön-állapotban, az eredeti-állapotban*. Ez az amit az író itt megtudott, illetve, mint magával hozott tudást, bizonyosságnak figyelhetett meg. És ezen a *tudásán* az író ép olyan kevéssé változtat, mint akár Vörösmarty, a maga csongori vízióonálásán. Egész életképe ebből a tudásából formálódott azzá a meggyőződéssé, hogy az élet — mindnyájunk élete — *erkölcsfölötti és társfölötti folyamat*, hogy magányos vadak vagyunk, csak éppen néhányan közülünk — és nem a hitványabbak — megvadulnak ettől a magánytól és birkózni kezdenek ezzel a biológiai meghatározottsággal. Természetesnek kell tartanunk, hogy ahol ilyen — lényegében vak — erők élnek és dolgoznak, a végzet baljóslatú kísértetként ott ül a fákon, a kéményen, a küszöbön és az embernek

csak vigyázatlanul kell egyet lépnie és máris katasztrófává sűrűsödik körülötte az élet. Németh Lászlónak igaza van, mikor azt mondja, hogy Móricz „ábrázolásában értelmüket veszítik a jó és rossz kategóriái“, mert csak az „ős emberanyagról ír, mely a maga eredendő törvényei szerint él“ — de ha így van, akkor az életről vallott erkölcsi nézeteinken változtatnunk kell. Móricz katasztrófái — mint látni fogjuk — csak amolyan dzsungelkatasztrófák, fejbeverők, mint a villámcsapás, de a villámcsapások még senki fiát nem váltották meg. A Móricz olvasásakor ösztönösen jelentkező belső tiltakozásunk értelme éppen az, hogy nem tudjuk elhinni, hogy az emberi élet csak tenyészet, ösztön-funkciók összeadódási folyamata, mert úgy érezzük, hogy közben történik is valami, amit minőségi jelzőkkel szoktunk illetni: valamiféle erkölcsi értelmű és erkölcsi fájdalomtól vagy örömtől kísért megváltozás.

Hogy Móricz mennyire nem hisz az ilyesfélében, azt legjobban az mutatja, amit apjáról-anyjáról mond. Ha az élet valóban afféle okulási és összetörődési (és nem *összetörési*) folyamat — mint azt gyógyíthatatlan kereszténységünkben hisszük, — akkor bizonyára a házastársak élete bizonyíthatná legalkalmasabban ezt a feltevésünket. De Móricz házastársai, így apja-anyja is, csak egymás mellett élnek és éppolyan mozdíthatatlanul önmaguk világában maradnak, mint a családon kívüli emberek is. Apjáról egy helyen azt mondja, hogy „vadember volt — ősember“, viszont anyja „sokat gondolkozott azon, hogy is volt, hogy is lehetett volna.“ Móricz nyilván inkább apja természete és ő sem részesült „a jellemműlovarda magas iskolájában“, mint ahogy élete vallomásaiban egy helyen nem minden fintorgás nélkül mondja. Anyja „magas idealizmust“ vitt magával a házasságba és ezzel természetesen sűrűlődségi területet teremtett; de a „sűrűlődség“ nem mélyült „történelemmé“ — Móricz szüleinek élete nem alakult, csak lefolyt, mégpedig szerencsére, katasztrófa és tragédia nélkül, de az írónak mégis mintául szolgált arra, hogy későbbi írásaiban a férj-feleség viszonyt tisztán az életfáni érdekelttség szintjén tartsa, vagy — ha már történelemet visz bele — a katasztrófa felé fordítsa.

Ime, itt a gyökerek, és vajjon milyen gyümölcsöt termettek? Az élet ősi, mozdíthatatlan erők játéka és ezzel a szemlélettel — nyugateurópai értelemben — nem lehetett regényt írni, hiszen a regény — még a legostobább „jövég“ esetében is — afféle „Bildungsroman“ — szóval az életet az alakulás, fejlődés, erkölcsi, szociális történés szemszögéből teszi mérlegre. Móricz nem törődik a nyugati regényírás dogmaival — de meg kell állapítanunk, elég írói ereje is van ahhoz, hogy a maga külön útját járassa. Az élet — Móricz szemében — nem fejlődési folyamat, hanem jelenetsorozat, azért számít nála csak a megmutatás, és nem az elemzés. Az élet az ősi emberi vadtság áradása — ahogy ezt egyik legjellemzőbb novellájában, a *Barbárokban* tárja elénk. Ime ez az élet: a pusztai ősi, kísérteties elrendelt, változhatatlan vadtsága és ezen nem segít sem isteni kegyelem, sem emberi (rendőrhatalom) beavatkozás. Az emberek „barbárok“: megtépik, vagy megölik egy-

mást, de nem *hatnak* egymásra: az életnek csak szociális katasztrófái vannak, de nincs szociális formálódása, tisztulása.

Az emberek „barbárok“ és ennek bizonyítására az írónak három olyan regényét választom ki, melyben — hitem szerint — a legösztönösebben nyilatkozott meg az emberlátása: Turi Dani regényét, a *Sárarany*-at, aztán az urak regényét, az *Uri muri*-t és végül történelmi trilógiájának *Erdély*-nek bizonyára legmóriczsigmondibb darabját, a *Tündérkert*-et. A kiválasztás önkényes, de minden kiválasztás az, bizonyos azonban, hogy Móricznak akármelyik regényéhez nyúlunk is, egyformán véresre fogjuk szűrni magunkat és egyformán szegre kell akasztanunk megszokott erkölcsi és esztétikai értékelésünket.

A *Sárarany*at az úgynevezett naturalista regény példaképeinek szokták emlegetni — vagy esetleg ünnepelni, aszerint, hogy kinek milyen az ízlése, vagy milyen esztétikai képletbe szorították bele ösztönös értékelni-tudását. Akik a kövérjét szeretik, azokat bizonyára bosszantja, hogy Turi Dani mégse bírta ki végig a lány- és asszonytiprást és — érthetetlenül — nemcsak időelőtti csömörbe esett, hanem lelki bánatmai is támadtak. A zsiros falatokat kedvelő olvasó ezeket nem igen érzi, és így Turi Danitól is rossz néven veszi őket, ahogy bizonyára az írótól is rossz néven veszi, hogy azzal a grófné-üggyel — az utoljára megtépett asszony ügyével — olyan hirtelenül és visszacsinálhatatlanul összekuszálta a dolgokat. Turi Daninak bírnia kellett volna a szeretkezést, ahogy a dzsungel tigrisei is szakadásig bírják a vérengzést.

Az esztétikusabb olvasó, aki — ha már megesezi az ilyen dolgokat, legalább nem csattogtatja közben a fogait, szóval általában illedelmesebben viselkedik olvasmányaiiban is — bizonyára azt veszi rossz néven Turi Daninak, hogy mért nem maradt meg a kezdeti úton, mért nem váltotta meg a falut, hiszen annyi jó tulajdonsággal ruházta fel a Gondviselés: erős, szép, okos és vállalkozó szellemű paraszt, van m-rsze és ereje is ahhoz, hogy másképp gazdálkodjék, egyáltalán más életirapot, életstílust válasszon a megszokottnál.

Nem mondom, könnyű kísértésbe esni és Turi Danit mindjárt az elejétől fogva úgy nézni, mint aki meg akarja váltani a falut — életet, pezsgést akar belevinni a falu poshadt, áporodott csendjébe. A küzdelemre sarkaló helyzet is nagyszerű: egy vállalkozó szellemű és erős akaratú, szegénységből felkapaszkodott paraszt a falut nyomorgató grófi birtoknak rugaszkodott neki. Földet akar bérelni, szerezni, spekulálni, gyarapodni akar — nem a megszokott paraszti módszerekkel, hanem nagyvonalúan. Az akadályokat — grófokkal való megmérkőzését — is természetesnek, szükségesnek érezné az ember — mert hiszen csak így támad küzdelem, csak így edződik, fejlődik és diadalmaskodik a hős. A mi nyugati regényekhez szokott értékelésünk szerint tehát egészen jól indul a dolog, de amikor aztán mégis észrevesszük — elég hamar — hogy Turinak az asszonynéppel mégis kicsit sok dolga van, a hamar ítélkező erkölcs nevében fanyalognva mondunk búcsút a kátyúba jutott magyar

Bildungsromannak: hát igen, jóra való, paraszt lett volna Turi Daniból, de hiába, nem bírt a vérével.

De vajjon ki bír vele Móricz falujában, egyáltalán, Móricz emberében? Hiába mondjuk — minden áron fejlődési regényt szaglászva a Sáraranyban — hogy Turi Dani ép azért tévedt bele az úgynevezett nemi kilengésekbe, mert kevés és kicsi volt neki a falu és az alapjában nemes-lelkű hóst a hináros, békaszagú környezetmocsár szivta magába — az igazság az, hogy Turi Daninak nem sok baja volt a környezetével, de nem is lehetett, mert ő sem volt jobb a falu többi nadrágosánál, legfeljebb teljesebben és pregnansabban volt az. Ugyanazon bor mellett dorbézolt, csak többet ivott belőle. Még az sem áll, hogy a grófi föld valami különösebben dühíti a földéhségét és azzal se törődik a kelleténél többet, hogy gyűlölködő komák és sógorok lesik a moccanásait.

Hát akkor mi baja van, hogy élete mégis katasztrófába zuhan? Habozás nélkül válaszolunk rá: nem tudja elviselni, hogy nem élhet állati módon, a vegetatív boldogság zavartalanságában. Turi Dani ép olyan pogány és önző, mint a falu többi parasztja, de ez a pogányság — a gátlás nélküli élni-akarás — a fejére lázad. Nem élhetett úgy, ahogy élnie adatott: valahogy úgy volt, mint az oroszlán, aki egy szép napon arra ébred, hogy lelkiismeretfurdalásai vannak. Hát el lehet azt viselni, természetünknek ezt a lényegbeli átfordulását s a vádoló hangot, amely annál erősebb, minél mohóbban szolgálunk a másik hangnak; az élettani muszáj hangjának?

Ne kerüljessük a szót: Turi Dani boldogtalan ember, boldogtalan dzsungel-vad — és Móricz gyermekkori élményeire gondolva, sejtjük is már, hogy miért. Bizony az asszony miatt, a feleség miatt, aki nem járt ugyan az „erkölcsi múlovarda“ magas-iskolájába, de mint afféle pápista rémlátó, úgynevezett „erkölcsi magatartásával“ meghasonlásba hajszolja az urát. Ez az asszony — akaratlanul és öntudatlanul — makacs, néma és állhatatos ellenkezésével a belső vereség érzését kelti Turi Daniban, és ezt nem bírja sem a gögje, sem a világnézete. Tudja, hogy összetörhetné, megtaposhatná, kirughatná — egyszer meg is teszi — de nem bír azzal a szörnyeteggel, mely az asszony mögött óiálkodik — az ő pogány életének szubsztanciális ellenformájával. Turi Daninak a felesége miatt küzdenie kell önmagával. — Ez lenne az a bizonyos cselekményformáló küzdelem — de ezt a küzdelmet nem bírja. Nem mondjuk, hogy nem vállalná — Turi Dani tulajdonképpen a legtöbbet töprengő Móriczhősök egyike — de hiába, azért ösztön-ember, hogy ne bírhasa: itt nincs fejlődés, csak nekilódulás van, aztán legyen, ami lesz.

Turi Dani meg is lódult alaposan; a regény szörnyű dúlással és testek véres szétmarcangolásával végződik, úgy, hogy lehetetlen azt nem gondolnunk, hogy Turi Dani fizetni akart a sorsnak, amiért emberi rangra emelte és nem hagyta meg egy — a tenyészet boldogságát üvöltő világban — állatnak. Fizetni akart a sorsnak: ha már emberi formába csökkentettél bele — embernek tettél meg, akinek önvád és utálkozás, hogy nem bír a fene vérével — hát majd fizetni fogok. Valami nagy metafizikai düh robban ki Turi Daniból, az anyag dúhe: összetör maga körül mindent, mint a lejtőn nekiló-

dult szikla. Hát nesze, élet, sors, vagy Isten: lásd a végét, amiért lejtőt teremtettél és sziklát.

Ne mondjuk, hogy Turi Dani vadállat — akkor nem lenne boldogtalan, — de megbosszulja magát az életen, amiért boldogtalan állatokat is teremt. És a legszomorúbb — mert a leglogikusabb is — hogy ezeket az állatokat nem lehet megváltani. "Ha ezerszer fel-támadnék, tízezerszer is felfalnának az asszonyok" — mondja Turi Dani a katasztrófa után, mikor már vége mindennek. Hiába látja Turi Dani — vérrel mocskoltan, összetörve — felesége megrettentő, odaomló szeretetét, nem tud most se kimozdulni magából. Ezért mondtuk, hogy Móricz emberei *aszociális* emberek: *szabadok*, mint a dzsungel vadjai, ép azért, mert a *legkegyetlenebbül megkötöttek és meghatározottak*. És ha mégis fény esik ebbe a különös sötétségű tenyészetbe, amit emberi életnek nevezünk — valami kegyelmi vagy szeretetáradásnak a fénye — a dzsungel vadjai, ha elkapja őket ez a fény, még jobban a vesztükbe rohannak, mint ahogy az éjjeli lep-kék is konokul és dühödten járják halálos vitustáncukat a hirtelen kigyulladt lámpafény körül.

Ne csodálkozzunk azon, hogy az úri világ regényhősének, Szakhmáry Zoltánnak a sorsa pontosan ugyanaz, mint Túri Danié, csak-hogy mivel ő úri ember, nem másokat öl meg, hanem magával végez. Szinte nem is kellene a regény cselekményével külön bibelőd-nünk: a történésnek ugyanazok a motivumai, az egész lélektana, csak épen, hogy az író már sokkal tudatosabban — szinte meghirdetés-szerűen — illusztrálja regénycselekménnyel legbensőbb életfelfo-gását.

Az *Uri muri* hőse daliás, eszes ember, látja a magyar vidéki társadalom bajait — sőt látja az orvoslásuk módját is — tudna, és szeretne is jobban, korszerűbben gazdálkodni, megértéssel fordul — jobb perceiben — a paraszt felé is és mégis, egy fortisszimóban ki-csattanó *murizás* után főbe lövi magát.

De hát miért? — kérdezzük megrökönyödve. Itt is könnyű szer-rel nyúlhatnánk a kínálkozó magyarázat után: azért kellett elpusztulnia, mert különb volt a többinél. A mocsárban csak úgy lehet megmaradni, ha az ember együtt kuruttyol a többi békával. Itt nincs külön dallam! — A másféle zenét nem értik és nem is tűrik meg.

Nos, Szakhmáry Zoltán jó ideig együtt kuruttyolt az „Uri muri“ jó kövér békával, de egyszerre csak rájött, hogy nem bírja tovább: lehet, hogy hirtelen megáporodott benne a visszafojtott külön-zene. Csinálta, amit csinálnia kellett, de aztán rájött, hogy az élet *nektárjának* mégis *mocsárára* van — minél mohóbban isszák, annál inkább — és csalást kezdett szimatolni, mint Turi Dani is, szóval, *boldogtalan*nak kezdte érezni magát. Egy magyar úr és a boldogtalan-ság — hogy fér ez össze? Mért van egyáltalán, hogy az ember boldogtalan? Ott van például Csörgheő Csuli — az igazán nem szenved ilyen lelki viszketegségben. Csörgheő Csuli a megtestesült ösz-tónáradás! Úgy uralkodik környezetén, mint egy dülő kan — robban az egészségtől, a magaszeregettől — de persze a környezetétől

is azt kívánja, hogy csak őt szeressék, hogy feleségi alázattal vakargassák durva sörtelelkét.

Szakhmáry Zoltánnak ép az a baja, hogy nem kapta ajándékba a sorstól a Csörgheő Csulik sörtelelkét és még kevésbbé a vakon kiszolgáló feleségi alázatot. Ime, milyen pontosan ugyanaz a helyzete, mint Turi Danié: a felesége nem érti meg. Szegény Turi Daniné persze paraszttasszony, annak a lelki képletére elég ez a szó, hogy „pápista“, de Szakhmáry Zoltánné úri asszony, tehát „frigid“. Így szebben hangzik a dolog, a lényeg azonban az, hogy a férje vele kapcsolatban éppolyan *gyötrelmes dilemma* elé kerül, mint Turi Dani is: „Barátom, csak az a boldog, aki le tud szállni az állati igazságok közé“ — mondja vallomásszerűen egy helyen, de ép az a baja, hogy *csavarintani* akar egyet ezeken az állati igazságokon — a Csörgheő Csulik zsirba és trágárságokba fulladt állati boldogságán — és az úri pocsolját valahogy tündértóvá akarná varázsolni. Szépen, disztíngváltan, okosan akarná élni a többiek csömörbe poshadt, zabálásokban és habzsolásokban megrekedt életét — ezért rejteget a tanyáján — no persze a frigid feleség megbosszulására is — egy harmatos, paraszti virágszálat és ezért cicomázza a „csak szerelmet“ jelentő paraszt-démon körül úrivá a tanyai házat — kertet is. Valahogy a testiség arómáját és illatát akarná ebben a lányban konzerválni tűnő élete számára — így akarná aprópénzre váltani azt az állati bujaságot, mely Turi Danit vesztébe sodorta. De persze, kettőn fordul meg a vásár — a díszkertbe ültetett piros paraszti rózsza bizony nagyon is *számítónan szenvedélyes* szeretőnek bizonyul.

Szakhmáry Zoltán élete is itt fordult át a lejtőre, mégis olcsó magyarázat lenne, hogy azért lőtte magát föbe, mert csalódott az imádott parasztlányban. — Nem, nem a lányban csalódott — ezt egész biztos kibírta volna — hanem *csalódott a hitében, a metafizikájában, csalódott abban, hogy az ember egészen, problémátlanul, állati módon, lelkiismeretfurdalás nélkül boldog lehessen*. Az ember vagy Csörgheő Csuli, és akkor a trágyaszaggal szemben nincsenek parfümigényei, vagy tönkremegy abba a gondolatba, hogy az élet nemesebb illatai valahogy mégis — életfelettiek, ösztönkivüliek. Szakhmáry Zoltán úgy van, mint a rab, aki érzi, hogy menekülnie kellene, de azt is érzi, hogy a menekülésével élete gyökereit tépné ki maga alól. Az író azt mondja egy helyen, hogy ezek az urak „bikák és bölények, akik soha sem fognak átalakulni szelid és elmélkedő állatokká“ — pedig Szakhmáry Zoltánnak épen ilyesvalamit kellett volna csinálnia: elmélkednie kellett volna arról, hogy mért is romlott meg közte és felesége közt olyan végzetesen az élet. A férj-feleség tragikus marakodásából az ösztön-élet börtönlevegője csap itt is felénk és megint Turi Dani kérdése mered felénk: mért zavarják meg az ember életét buta, frigid feleségek? Mért jelent egyáltalán *zavart* az emberi életben ez a magunkból való kimozdulni-nemtudás! Mért nem élhette Szakhmáry Zoltán is azt az életet, melyről durva nyerseséggel, de kinyilatkoztatás-szerűen mondja az író, hogy a jó kocsis akarata szerinti élet, azé a kocsisé, aki annak örül, ha állatai „boldogan, kövéren és nyihogva üzekednek.“

Nos, Szachmáry Zoltán ebbe a boldogságba pusztult bele — de a többiek is csak úgy bírták, hogy napról-napra holtra itták magukat. Ez az úri muri lényege: menekülés a boldogságba — és mégis a boldogság elől. Szachmáry tulajdonkép férfiasabb volt náluk — az úri és ősi fittyethányás gesztusával pontot tett oda, ahová a többiek újabb borosflaskókat állítottak. Igen, a regény címe nagyon találó: a vidéki uraknak — inniok, murizniok kell, nemcsak azért, mert a magyar élet sorskérdései úgy üvöltének körülöttük, mint a ketrecbe zárt, éhes vadállatok, hanem mert eredendő passzivitásukat nem kell így feladniok: cselekvés ez, de mégis úgy, hogy *cselekedtetik* a dolog: az ösztönök ősi, szinte vallásos szertartási formái között.

Turi Dani és Szachmáry Zoltán katasztrófába zuhanó élete meggyőzően bizonyítja, hogy — az író hite szerint — nincs fejlődés, alakulás tette, erkölcsi tette — *kiszabadulás* — való cselekvés és ha valakinek mégis kételyei lennének még, azokat bizonyára el fogja oszlatni az író történelmi regénye, a Tündérkert. Persze, lehet, hogy a mi igényeinkben, beállítottságunkban van a hiba és ezért tudjuk az írot a saját eszközeivel, a saját életfelfogásával mérni és ha történelmi regényről hallunk, akkor valóban történelmi regényt is akarunk a kezünkbe kapni, vagyis a jobban ellenőrizhető, indítékaiban és eredményében tárgyilagosabban megmutatható életet akarjuk látni, nem a jelen — mondjuk úgy, az érzékeinkre még közvetlenül ható *aktuális tényészet* — ösztönreakcióit, élettani egymásutánjait csak.

Tehát történelmi regény! De vajjon meggyőzőtt-e bennünk, az író arról, hogy Turi Dani és Szachmáry Zoltán élete csak lefolyás és nem *alakulás*, szóval történelem is? Móricz említett hőseiben tagadhatatlanul ott mozgolódnak az alakulás-csírák és épen az a tragikumuk, hogy ezek nem tudnak bennünk *történelemmé* nőni, nem tudnak kifejlődni. Hiába nyomja őket az ösztön zsarnoki akarata, mely csak jelent, funkciót, kielégülést ismer — a lelkükben mégis kitermelődik az *ellenméreg*: eszmélnek, megtorpannak, boldogtalanok lesznek és aztán — talán ép ez a magyar a sorsukban — zuhanni kezdenek a pusztulásbá. Hiába, nem *boldog* tényészet az emberi élet: az embernek *alakulnia* muszáj és nem lehet csak *reagálnia*. Ez az önmaguk ellen való fordulás jelenti épen a *történelem* örök hajtóerejét. Az emberek ép azért csinálnak történelmet, mert nem tudják egymást adottságaikban, ösztöniségükben elviselni: nemcsak le akarják egymást győzni, hanem meg is akarják egymást győzni.

Ilyen értelemben Móricz Zsigmondnak eddig sem sikerült *történelmi* regényt írnia — ezek csak katasztrófa-történetek — és érdekes, hogy történelmi időkbe visszaállított regénye még kevésbé az, sőt merném mondani, hogy inkább visszafejlődést jelent — helyesebben visszakanyarodást az ösztönök mozdíthatatlanságába vetett hitéhez. A „Tündérkert“ hőse is afféle Turi Dani szabású ember — íróilag pregnánsabb, töretlenebb — de már Turi Dani boldogtalansága nélkül. Báthory Gábornak nagyszerű tervei vannak — tudjuk, Turi Daninak és Szachmáry Zoltánnak is —: tündérkertté akarja varázsolni Erdélyt. Hódításra gondol, a lengyel trónra vágyik, de

előbb meg akarja törni a százszokot, oláhokat és a törököt is ki akarja játszani. De mindez csak terv marad: cselekvése alig több állandó tivornyázásnál. — Álmai, becsvágya, lángesze, gyönyörű ifjúsága, dorbézolásokban és szoknyakergetésben pazarlódnak el és az erdélyi fejedelmeknek ez a talán legigéretesebben induló alakja valahol az országút árkában — lebunkózott kutya módjára — fejezi be életét.

És mindez nem is megrendítő már. Talán ép ez a „fejlődés“ — a Tündérkertben. Egy dzsungelben járunk és az élet olyan forrón és viharzóan zúdul ránk, hogy csak az érzékeinkkel tudjuk nyomon kísérni. Nem érünk rá „megrendülni“ — itt nincs lelki ráérés! Látni és fülelni lehet csak, mert a folytonos marakodás és üzekedés ordító és buja hangjai mindenestül maguk felé kényszerítenek. Báthory olyan, mint akiben a bujaság párdüca és a hamar robbanó düh tigrise mindig ugrásra kész: ha nem marcangolja és tépi az akkori Erdély asszony népét, ha nem dühöng és akasztat, ha nem iszik és tivornyázik — nem is érdekes, nem is él. Ime, Móricz Zsigmond legigazibb *ősemlék-példánya*, ez a „mámoros, szerelemvágyas, boldog, büszke legény“.

Igen, de Báthory Gábornak nemcsak *életteni*, hanem *történelmi* céljai is vannak és a regényben ép ez a problematikus, hogy hogyan küzd a céljaiért ez a lényegében *céltalanul* élő fejedelmi sarj. Mondanunk sem kell, hogy történelmet már csak azért sem tud csinálni, mert azt hiszi, hogy városokért, tartományokért, férfiak hűségéért is csak úgy kell kinyújtania a kezét, mintha Erdély asszonyainak a teste után nyúlna. A tivornyák közti szünetekben akar „államügyeket“ intézni, de úgy, hogy egyszerűen kész gyümölcsöket akar leszakítani. Báthory az államügyek intézésében, tervei szövögetésében is olyan, mint az ugrásra kész vad: a problémákat és embereket izmai frissességéhez, a maga biológiai akaratához méri és mivel az ugrás erejében biztos, csak annyira számító, óvatos és ravasz, mint a bozótban leselkedő vadállat. A dzsungel-ösztönök diplomáciája ez és ez az oka, hogy a regénynek van ugyan korrajza, de ez a korrajz soha sem megy túl a pillanatnyi indulatok megvillantatásán és valójában nem a *tartalmassága és mélysége*, hanem a *bemutatottsága* miatt érezzük kielégítőnek. Nemcsak Báthory Gáborban lobog emésztő lánggal az ösztöniség, a többiek is égnek, de soha sem *világítanak* ezzel egymásba, csak *élegetik* egymást, ahogy maguk is mindig mindenestül elégnak. Ez az égés csak *életteni* lobogás: hamuja és pernyéje van csak. Szeretet, gyűlölet, ragaszkodás és ellenkezés — valahogy csak állati reagálás! A nők is csak így reagálnak a fejedelem zsarnoki rögtönjeire: nincs küzdelem, csak lobogás és elhasználódás. A pápista-kálvinista gyűlölködés néhány szólasból úgy a lelkünkbe csap, mintha forró láva szakadna ránk — érezzük a gyűlölködés mérget, de már csak felszívódottságában, az igazi okok és indítékok, melyek *emberibbé* tennék ezt a gyűlölködést, rejtve maradnak. Mindenki elhiszi az írónak, hogy a felekezeti gyűlölködés *így* jelentkezett, de talán senki sem érzi, hogy ez az *így-jelentkezés* végső kifejezése egy sokágú és bonyolult emberi kapcsolatnak. Báthory Gábor körül összeesküvő urak ólálkodnak, de tulajdonké-

pen nincs semmi erkölcsi indítékuk, inkább a düh és kijátszottság állati leselkedése ez, mely — bármilyen éber akar is lenni, — mégis csak vak és hamar kelepcebe kerülő. Az írónak láthatóan nincs türelme a dolgok bogoztatásához és ennek legmeggyőzőbb példája a fejedelem és fejedelemné kapcsolatának megrajzolása. Természetesen kell találnunk, hogy az író itt is a már jól ismert képlettel dolgozik: a fejedelemné, úgy látszik, éppolyan hideg szenvedélyű és „erkölcsös” asszony, mint Turi Daniné és Szakhmáry Zoltánné. Sem osztozkodni nem akar, sem megtapostatni nem engedi magát — de az író ebből az ellenkezésből már nem kavar vihart. — Báthory Gábor már annyira csak *tigris*; hogy nem játszhat „történelmet” egy asszony kedvéért — vagyis nem állhat meg egy perçnyi észzehzés és magabaszállás erejéig sem. De így vagyunk a regénynek legkomplikáltabb alakjával, Bethlen Gáborral is. Bethlen Gábornak — miután a történelem tényei így beszélnek róla — még Móricz ábrázolásában is eszmélő, fejlődő — ha tetszik: erkölcsösödő, önmaga fölé emelkedő embernek kell lennie. Ilyen is, de bizony művészi szempontból — csak árnyalak Báthory Gábor pompás figurája mellett. Nem az a baj, hogy nem érezzük igaznak — de olyan, mint egy régi-régi megfakult arckép: a vonások igazak, csak épen az élet színe hiányzik belőlük. Bethlen Gábor különben is csak a „lesz” a regényben — pszichológiai ígéret egy másfajta emberről, a hangsúly azonban azon van, ami a jelenvaló életből, a mostból, a szinte pillanatok alatt gyümölcsöt hozó virágzás és ösztönáradás forráságából sap felénk. *Bizony, a regénynek tenyészet-szaga van, nem történelem-szaga.* Csak az író hallatlan megjelenti ereje tud — pillanatokra legalább — történelemizeket keverni a maga bűvész-konyháján. De ha történelmet érzünk is, — inkább a *vadságát* érezzük: fősvény és szívós százszok, kegyetlenül dúló hajduk, piszkos, alattomos és szapora oláhok, hosszú hódításokban elkopott törökök, rikító színfoltokként ágyazzák körül a nagy tigris dulásait.

LÁTTUK a hajtóerőket és megízleltük a gyümölcsöket is — de épen itt érhet az a vád bennünket, hogy a legrikítóbb gyümölcsöket izleltettük meg. Ez talán igaz lenne akkor, ha Móricz nem lenne olyan író, akinek épen a legrikítóbb alakja a leghitelesebb, legforróbb és legigazibb költői kitárulás. Vannak enyhébb színei is — a dzsuügelben is vannak fehér színű virágok és rohanásukban megszelidült patakok — a lényeg mégis a tenyészet egésze, buja, fülldt légköre, a vérszomjas indulatok gyilkos lihegése. De talán nincs is értelme a minősítő jelzőknek: itt felesleges az okoskodás is, a minősítés is, mert ennek a gigantikus erejű életnek a törvényei úgyis megszabták sorsunkat, de a gondolkodásunkat is. A dzsuügelben csak nagy-nagy muszáj van és amit mi — talán ijedten lapuló nézők — *bűnnek* mondunk, vagy *erénynek* gondolunk, csak tulajdonság. Móricz emberei *megszállott* emberek, helyesebben inkább *megrögzött* emberek: azért zuhannak akkor a legnagyobbat, mikor már-már át-lendülnének a kegyelmi szférába — mondjuk úgy, a szociális és erkölcsi cselekvés szférájába — *mert visszazuhannak oda, ahonnan vétettek.* Móricz embereinek csak *élniök* szabad: kövéren, boldogan,

buján és gondolkozás nélkül. Az élet azonnaliság, mostiság, állandó jelen: elemi indulatok háborgása, váltakozása. Ezért van az is, hogy regényeiben — vagyis az emberek életében — csak fizikai fokozódás van — még nagyobb düh, harag, étvágy vagy szilajság, de nincs minőségi átalakulás: eszmélés, vagy mérlegelés. Akit fejbevernek, vagy megtépnek, legfeljebb a sebet tapogatja, de újra azt csinálja, amiért fejbe verték, vagy megtépték. Itt az asszonytól kapott sebet új asszonnyal gyógyítják és a részegséget még részegítőbb borral. És nem lehet megállni, mert aki megáll, — az első eszmélés lépcsőfokánál — az nem hogy feljebb jutna, inkább zuhanni kezd. Még csak szenvedni sem szabad — legfeljebb üvölteni, vagy káromkodni. És éppen azért, mivel nem szabad szenvedni — azaz gyötrődni valamért, amit *így* csináltam, de mégis *úgy* csinálhattam volna — az emberek soha sem mozdulnak egymás felé: csak egymás mellett élnek, de soha egymásért. Az emberi élet nem társas-viszony — a szó lelki értelmében — nem összetörődési alkalom, hanem csak biológiai értelmű együtt-élés, csak a vér lobogásában és lángolásában együtt-élés, egyébként örök magányra ítélt rabok egymásra-láncoltsága.

Azt mondhaná most már valaki, hogy ez igazán lesújtó és Móriczot akkor a legjobb akár a kezünkbe se vennünk. De ha vizsgálódásaink eredménye lesújtó is, ne higyük, hogy ennek az író úgynevezett tudatos *világnézeti* állásfoglalása az oka. Higyük el Móricznak, hogy amit látott, azt valóban láthatta is: a naturalizmus eszközeivel felmért magyar élet mögött valódi bajokat — vagy mondjuk csak úgy: tényeket — látott meg. Móricz valóban az első magyar író, aki semmiféle formában „nem akarta angyalnak ábrázolni“ az embert és vajjon nem inthetné-e ez óvatosságra éppen azokat, akik ma a faji mítosz nevében térnek vissza ősi, keleti, sorsmeghatározó ösztöniségünkhöz, az ősi, szüzi „szent pogányság“ erőihez? Móricz Zsigmond se mond mást — legfeljebb korábban mondta már — mint amit Szabó Dezsőtől Féjja Gézáig a magyar sors mai táltosai is mondanak: sorsunk adva van azzal, hogy megszülettünk, hogy magyar-nak születünk, csak éppen *máskép* mondja, más értelmezéssel. Móricz logikusabb és férfiasabb lélek: helytáll azért, amit lát, illetve *úgy áll érte helyt, ahogy látja*. Helytáll a magyar életért: azért nem akarja kívülről, hideg fejjel megjavítani (mint pl. Herczeg Ferenc), de viszont nem is csap fel magyar Rousseau-nak, mint Szabó Dezső és nem kiáltja üdvözülten: mi pedig jók vagyunk, mi, ideszakadt „szent gyermekek“, csak a többiek gazemberek. Nem, Móricz Zsigmond nem ujjongja tündérinek ezt az életet, csak azért, mert magyar — és ennyiben „emberségesebb“ és elfogulatlanabb, mint a faji gondolat megszállottjai, de azért ő is a magyar sorsot mondja: hát igen, ilyenek vagyunk, ki tehet róla? Ilyenek vagyunk, testvértelenek nemcsak Európa felé, hanem egymás felé is. Magánosok vagyunk, urak vagyunk (még a parasztja is) és bizony csak azt szeretjük csinálni, amit jól esik csinálnunk.

Persze, kihívása ez a sorsnak, de a magyar ezer év óta kicsit mindig ezt csinálta: különböző falakba verte a fejét — kereszténységbe, nyugati életformákba — és mert bírta, szinte megtetszett neki ez a faltörődsi. De egyéni életünk is ilyen faltörődsi és mivel

nem tudjuk abba hagyni, míg a fejünk bele nem szakad, azt hisszük, hogy győzhetetlen erő lobog bennük. *Muszáj csinálnunk, hát csináljuk*, — ez Móricz embereinek végső logikája és ebben kétségtelenül egészen magyarok.

Ne tagadjuk tehát, Móricz materialista, de a materializmusában is magyar — nyoma sincs benne a „nyugatos“ materialistának, aki — egy aprióri metafizika mámorában — minden fűszál sarjadása mögött a *Világenergia* építő erejének az úgynevezett dinamikáját akarja meglesni és siető, tolakodó lelkesedéssel csodát kiált, ahol Móricz csak mindennapi tényeket vesz észre. Magyar vonás benne, hogy nem ittasul meg, nem akar belesemmisülni a természetbe, inkább azt mondja: *nem nagy dolog az egész, részem van benne*. Részem van benne, tehát úgy merek élni — habozás és latolgatás, gyanakvás és áradozás nélkül, — ahogy élnem adatott.

Esztétikai hatásának a titka is valóságérzékében rejlik. Móricz gyanútlan lélek — minek is gyanakodni ott, ahol világformáló erők dolgoznak — és ép azért nem kutat laboratóriumi titkok után. Nincs is emberábrázolásának semmi műhelyszaga — szinte nem is törődünk vele, hogy milyen kusza és odavetett a regénycselekményeinek vonalvezetése és szívesen elnézzük okoskodásainak a pongyolóságát és közhelyszerűségét is, mert ahol emberábrázolásra kerül a sor, hallatlanul plasztikus és életszagú. Az életnek olyan atmoszféráját tudja megteremtteni, hogy ebben a vonatkozásban alig van hozzá fogható író a legnagyobbak között is.

Igen, igen, mondhatná most valaki, de nem tud és nem is akar történelmi életet — alakuló, célhoz igazodó — életet ábrázolni és így írói erejét káros dolgokra pazarolja. Itt azonban azt mondom, ne azt tanuljuk meg tőle, amivel terhet rakunk magunkra, hanem azt, amitől — épen mert ellentmondunk neki, — szárnyra kapunk. *Tanuljuk meg tőle, hogy az emberek valóban nem angyalok* — mert tulajdonképen csak akkor fogunk velük igazán törődni. A *jámbor házörzötől senki se fél, a tigris mindenki rettegi*. Gárdonyi idilljeitől — legyünk őszinték — kicsit elalszik a lelkiismeretünk, legalább is szívesen nyugszunk bele, hogy a magyar irodalomnak ez a jó tanítóbácsija legfeljebb egy kis vesszősuhogtatásig, vagy az emberséges korholás erejéig mérte fel a paraszt rossz tulajdonságait. *Móricz jobban ingerel falukutatásra, mint Gárdonyi* — épen azért, mert provokáló és dühítő író. Ne akarjuk tehát az ösztön-élet himnuszát harsogni — helyette, de az ő nevében, mert Móricz valóban nem írt himnuszokat. *Nem próféta, csak félelmes erejű megmutató és nem rajta fog mulni* — épen azért, mert nem próféta — hogy a megmutatásaiból mennyi hasznot tudunk majd meríteni.

VAJTAI ISTVÁN